

«Кандидат наук» проти «доктора філософії»

Максим Стріха

Почну з очевидного: наука була й надалі залишається однією з найієрархізованіших царин людської діяльності. Причину цього зрозуміти легко: будь-яка наукова праця розрахована на оцінку й визнання наукової спільноти. Ця спільнота тільки й може визначити врешті – часом по вельми тривалих і гострих дискусіях – вагу певної роботи, її істинність або хибність. А для того, щоби думка спільноти сформувалася, в ній мають бути й у певний спосіб (формально або неформально) визначені «лідери оцінювання», чий авторитет і фахові знання беззастережно визнає щонайменше переважна частина цієї спільноти.

Наукова спільнота особлива. Вона віддавна мусила спілкуватися і поміж собою (де рівень дискусії міг бути вищий), і з особами поза цією спільнотою, елементарно не наділеними відповідним набором знань для того, щоби оцінити правильність або хибність пропонованого судження. Відтак профанам часто залишалося тільки брати слова «втаємничених» на віру. Але для цього профани (якщо вони не були профанами абсолютними!) принаймні потребували верифікації: вони справді мають справу з «утаємниченими», а не зі звичайними шарлатанами.

Не можна скидати з рахівниць і чинника марнославства (хтось скаже: нормальної людської жаги визнання). Тому із появою перших університетів і класу людей інтелектуальної праці, що обслуговували ці університети, зародилася й потреба системи відзнак, які розставляли б усе по щаблях (адже і лицарство, й духовенство таку ієрархічну систему вже мали).

Слово «професор» попервах для цього не годилося, адже ще за римської доби так називали всіх без винятку вчителів граматичних шкіл (відгомін цієї традиції дійшов майже до нашого часу: ще в міжвоєнній Галичині до викладача гімназії заведено було звертатися «пане професоре»). Тому народився ступінь доктора. Адже латинське *vir doctus* прямо сповіщало: «вчений муж» (ішлося про ту далеку добу, коли жінки ще не могли бути вченими).

Перший у середньовічній Європі Болонський університет почав присуджувати докторський ступінь 1130 року. Через століття, 1231 року, цей ступінь запровадив і Паризький університет. Відтак Європа почала повнитися докторами, і якийсь середньої руки герцог чи барон, владар над кількома десятками неписьменних підданців, мав змогу чітко усвідомити

Надісланий у «Критику» допис доктора фізико-математичних наук Максима Стріхи, у якому він коментує і підтримує подання Академії наук вищої школи України у справі реформи системи атестації українських науковців, викладене у відкритому листі, з яким за дорученням президії АН ВШ звернувся до президента України Віктора Ющенка професор Микола Дробноход, дав привід до дискусії, яку продовжує стаття головного редактора «Критики» професора Григорія Грабовича (див. с. 8). Редакція сподівається на відгуки й ширше суспільне обговорення порушеної проблеми.

різницю між дипломованим доктором філософії, що випадково завітав до його володінь, і мандрованим проповідником зі схильністю до шарлатанства.

Не зупинятимемося на очевидному: убогий чернець Франциск із Асизі, створивши оригінальну філософську систему, ніколи не став доктором. А про рівень багатьох тодішніх докторів свідчить запис про закінчення одного з диспутів у Паризькому університеті: *professor professori lingua monstrat*, – професор професорові показав язика. І все-таки статус «євангелічного доктора» Томи Аквінського засвідчує: формальна відзнака й реальна вага в науковій спільноті дедалі частіше почали узгоджуватися.

Учений диспут. Гравюра з Біблії Франциска Скорини. Прага, 1517

З часом наука далі ієрархізувалася. Постала мережа наукових товариств, з'явилася й реальна відмінність у «вазі» докторського ступеня, присудженого десь у Гайдельберзі, Кембриджі чи Сорбоні, або ж в одному з «нових» університетів на околицях континенту (годі й казати, ці «нові» давно вже теж зробилися «історичними»).

Нарешті, з появою централізованих бюрократичних держав розмаїття підходів до присудження наукових ступенів і звань втиснули в суворі рамки параграфів. І коли в ліберальній Британії (і в Штатах, що взорували на колишню метрополію) воно й далі було винятковою прерогативою університетів (кожен із яких плекав власні традиції), то в континентальних імперіях дедалі більшої ваги почав набувати уряд. Скажімо, в Росії лише міністр міг перевести екстраординарного професора в ординарного (що, своєю чергою, давало підстави претендувати на завідування катедрою).

В Радянському Союзі – імперії надцентралізованій – після хитань і експериментів перших років по жовтневому перевороті постановою Раднаркому 1938 року було впроваджено систему наукових ступенів (кандидат наук – доктор наук) і вчених звань (асистент – молодший науко-

вець – старший науковець – доцент – професор), яка з невеликими змінами (асистент і еменес із часом перетворилися зі звання на посаду) дійшла до 1991 року, а відтак її успадкувала незалежна Україна. У спадок перейшла (а точніше, була створена за взірцем московської) й структура, яка мусила за всім цим наглядати: Вища атестаційна комісія (ВАК).

Радянська система атестації, звісно, не була бездоганною. Її надмірна централізованість давала змогу ставити під жорсткий державний контроль гуманітарні науки, де вільнодумство не заохочувалося. Утворилася й виразна відмінність у суспільній престижності тих чи тих ступенів. Нарешті, не-

друкувала ліберальна за тодішніми мірками московська «Літературна газета»). Прихильниками такої реформи, як і слід очікувати, були здебільшого кандидати наук (яких вона автоматично зробила би докторами). Але ухвалювали рішення таки доктори наук, і жодної реформи не відбулося. Максимум, на що були готові піти в роки «зрілої перебудови» – це на обмеження диктату ВАК і надання спеціалізованим радам права ухвалювати остаточне рішення з приводу кандидатських.

Першим головою ВАК України був фізик-теоретик і водночас – письменник-перекладач із японської та італійської Іван Дзюб. Він замислював ВАК насамперед як структуру, що здійснюватиме моніторинг за станом усіх наукових робіт у державі (адже сюди стікаються дані про дисертації з усіх установ, незалежно від їх відомчої належності). Але в другій половині 1990-х, за головування консервативного ректора Київського університету імені Шевченка Віктора Скопенка, український ВАК перетворився на зменшену копію свого бюрократичного московського прототипу.

Втім, це не зупинило падіння фахового рівня дисертацій, особливо в соціо-гуманітарних науках (економіці, політології тощо), де виготовлення руками «наукових негрів» «замовних» дисертацій для бізнесовців, депутатів і чиновників стало рутинною практикою. І натомість створило низку суттєвих перешкод для сумлінних пошукачів з усіх галузей знань.

Та все ж слід визнати: попри очевидні проблеми, в більшості наук система атестації залишається більш-менш об'єктивною, несумлінні дисертації становлять незначний відсоток, а український кандидат фізико-математичних, хімічних чи технічних наук усе ще більш-менш відповідає за рівнем англійському чи американському докторові філософії. А український доктор наук із тих-таки напрямків – західному професорові.

Звісно, стан із соціо-гуманітарними науками залишається значно складнішим (відбиваючи всі «принади» постколоніальної ситуації). Питома вага докторів, професорів та академіків із радянською ментальністю тут ще надто висока. І водночас стрімко грубує прошарок «фахових патріотів», що його поєднує з пострадянськими низькою загальною освіченістю, тотальне незнання сучасних методологій і західних мов (а отже і залежність від російських перекладів – українською мовою світову гуманітаристику теж перекладають, але повільніше і в менших обсягах).

Однак у загальній структурі українських науковців гуманітарі посідають менше ніж 10% – решта припадає на фізико-математиків, медико-біологів і «технарів». І хоча в публічних дискусіях голос літературознавців чи істориків лунає часом гучніше, пам'ятаймо: їхні проблеми ще не відбивають загального стану української науки.

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

зрозуміло було, як співвіднести вітчизняних докторів і кандидатів із західними докторами філософії. Поки наукові контакти СРСР із Європою та Америкою були практично відсутні, це питання й не поставало на порядку денному, аж поки від кінця 1950-х років «радянці» почали таки з'являтися на міжнародних конференціях і в західних лабораторіях. Звісно, про гуманітарні ступені не йшлося – ідеологічний диктат витворив тут надто викривлену систему оцінок, і навіть вартість радянського академіка на ниві «радянського літературознавства» в очах західних колег могла бути нульовою (дещо кращою ситуація була серед мовознавців чи окремих груп істориків-давників). Але серед фізиків, математиків і біологів було заведено вважати: вартість ступеня доктора філософії англійського чи американського університету більш-менш відповідає кандидатів. Радянському докторові наук у цих сферах більш-менш відповідає західний професор. Очевидно, так воно й було – з певними відхиленнями, які завжди виникають при порівнянні великих масивів величин.

Іще від 1970-х років у СРСР лунали і пропозиції перейти до однорівневої системи атестації науковців (такі статті

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

І якщо така громіздка структура, як НАН України, вже не є критичною для сучасного літературознавства чи історії (молоді прогресивні науковці, добре обізнані і з мовами, і з сучасними методологіями, часто працюють на катедрах ВНЗ, а в академічних інститутах відповідного

профілю часто зберігають позиції «динозаври» радянської доби), то робити з цього висновок, начебто НАН слід негайно розпустити, а її інститути підпорядкувати університетам (як публічно пообіцяв три роки тому тодішній гуманітарний віце-прем'єр, кандидат історичних наук Микола Томенко) – було би принаймні безвідповідально.

Адже такий крок фатально позначився би на фізиці, біології, матеріалознавстві тощо – на тих галузях знань, які потребують значного фінансування, але які водночас здатні дати й великий ефект для національної економіки. А вся причина в тому, що кризи 1990-х років НАН України пережила (завдяки зокрема й авторитетові у владних колах свого незмінного від 1962 року президента Бориса Патона) із відносно меншими втратами, тоді як

здебільшого реферативний характер, нагадуючи радше нашу дипломну або ж навіть курсову роботу).

Натомість наші кандидати віднедавна теж можуть без перешкод отримати у ВАК дипломи PhD (і для тих-таки фізиків із математиками жодних проблем із вартісністю цих дипломів на Заході не постає). Та й в Україні тішити самолюбство ніхто не заважає (щойно прочитав у «Дні» статтю, під якою авторка, молодий депутат від Партії регіонів, підписалася: «доктор філософії у галузі права»).

Але факт залишається фактом: в Україні з її злидніними зарплатами науковців необхідність написати кандидатську й потім докторську дисертацію часто є найвагомішим стимулом для подальшого наукового вдосконалення (а ідею сприяння неперервному науко-

Не виключаю, що Україна теж колись докорінно зреформує систему наукової атестації. І то розпочне саме з наукових звань: відвертим анахронізмом давно зробилося найпоширеніше серед працівників академічних інститутів звання «старшого наукового співробітника». Адже з реформою кінця 1980-х відповідна посада старшого науковця опинилася не згори, а посередині наукових щаблів (над нею ще виявилися провідний і головний науковець). Але ризикну припустити:

Президентіві України Віктору Ющенку

У справі реформи системи атестації
науковців в Україні

Вельмишановний
Вікторе Андрійовичу!

Академія наук вищої школи України – громадська організація, яка об'єднує провідних науковців, що працюють в українських ВНЗ, – звертається до Вас із проханням не допустити поспішної й непродуманої реформи наукової галузі взагалі та системи атестації наукових кадрів зокрема. Як відомо, Україна успадкувала від колишнього СРСР двоступеневу систему, що передбачає здобуття ступенів кандидата й доктора наук. За традицією, кандидатський ступінь отримують науковці, що самостійно розв'язали окреме наукове завдання, а ступінь доктора присуджується авторитетним ученим вищої кваліфікації, які зуміли сформулювати й вирішити важливу широку наукову проблему, сформувати новий перспективний науковий напрям. За всіх недоліків цієї системи (надмірна бюрократизованість, помітна девальвація протягом останніх років наукових ступенів з окремих наук, насамперед, суспільно-гуманітарного профілю тощо), вона все ще виконує важливе завдання: бути стимулом до подальшого наукового пошуку й зростання.

Сьогодні в рамках інтеграції України в європейський освітній простір (Болонський процес) порушується питання про перехід до одноступеневої системи атестації наукових кадрів. Основною мотивацією ініціаторів такої реформи є начебто наявність в Європі єдиного наукового ступеня – «доктора філософії», щодо якого позиціонування українських кандидатів і докторів є незначним.

Проте реально цей аргумент не витримує критики. Болонський процес усіляко підтримує ідею неперервного наукового зростання. Для стимулювання такого зростання у більшості країн Європи фактично відбувається процес запровадження другого, вищого наукового ступеня. Так, університети у країнах англійської традиції дедалі частіше присуджують ступінь «доктора наук», вищий щодо традиційного «доктора філософії». У країнах французької традиції таку ж роль виконує ступінь «великого», або ж «спеціального доктора», а в країнах німецької традиції (зокрема в сусідній Польщі) – ступінь «доктора-габілітата». Беззастережно відданими одноступеневій системі залишаються хіба що університети країн «третього світу».

Не є актуальним і питання міжнародної конвертації українських ступенів. Сьогодні ВАК України вже без додаткового захисту видає нашим кандидатам наук дипломи «докторів філософії» для використання поза

дворівневу систему буде збережено (навіщо від неї відмовлятися, коли й Європа до того йде, й Болонська декларація тому аж ніяк не суперечить?). І назви цих ступенів можуть залишитися теперішні. А для зовнішнього вжитку український кандидат називатиметься «доктором філософії», а доктор – таки «доктором наук».

А ось саму систему присудження ступенів удосконалити доведеться. Насамперед поставивши перепону на шляху появи «липових», відверто

межами України. Як показує досвід, численні українські науковці, які працюють у провідних наукових установах світу, не мають проблем з визнанням цих дипломів.

Ми переконані: поспішне й непродумане реформування системи атестації наукових кадрів, передчасний перехід до однорівневої системи «докторів філософії» (або ж, за іншим проєктом, до дворівневої системи, де передбачено ще наявність «атестованих докторів» – що автоматично робить «просто докторів» «не атестованими»!) здатне лише погіршити в сьогоднішніх умовах і так непросту ситуацію в українській науці, забрати в науковців важливий стимул до дальшого наукового вдосконалення і зростання.

Ми не заперечуємо необхідності вдосконалення наявної в Україні системи атестації наукових кадрів, зокрема в напрямку підвищення вимогливості до рівня наукових досліджень і науковців, недопущення захисту відверто «липових» дисертацій, кількості яких із кожним роком зростає. Принагідно змушені заявити: українські депутати, чиновники й бізнесмени, які не працюють у науці, але здобувають наукові ступені кандидатів і докторів та академічні звання, використовуючи фінансові й адміністративні важелі, несуть основну відповідальність за це огидне явище.

Ми вважаємо, що на рівні закону має бути прирівняно ступінь українського кандидата наук до європейського «доктора філософії» (сьогодні це уже здійснюється на рівні ВАК України). Але всі реформи тут повинні розроблятися з залученням представників наукової громадськості, стати наслідком широкого обговорення в науковому середовищі і повною мірою враховувати всі як позитивні, так негативні наслідки реформування.

Водночас ми наголошуємо: питання системи атестації наукових кадрів для української науки аж ніяк не є першочерговим. Значно пріоритетнішим і невідкладним є вироблення системи партнерських відносин між державою й науковою спільнотою, яка б нарешті повернула престиж праці науковця, відновила демократичні основи наукового життя, гарантувала б достатній рівень підтримки фундаментальних і прикладних досліджень. Адже тільки на основі високого рівня науки й освіти Україна зможе претендувати на роль потужної, економічно розвиненої держави, яка гідно обстоює свої позиції в глобалізованому світі. Зі свого боку, Академія наук вищої школи неодноразово надсилала свої пропозиції щодо такого реформування на адресу органів державної влади.

З повагою й надією на розуміння й підтримку, за дорученням Президії АН ВШ України

Президент АН ВШ України,
доктор геолого-мінералогічних наук,
професор, лауреат Державної премії
України в галузі науки і техніки

М. І. Дробноход

Вільям Гогарт. Студенти на лекції (1736)

університетська наука зазнала значно відчутнішого удару, й сьогодні 60% наших ВНЗ взагалі не проводять наукових досліджень (а переобтяжені лекціями професори й доценти не мають часу на науку).

Очевидно, з аналогічних позицій слід підходити й до реформи системи наукової атестації, керуючися лікарською заповіддю: «Не нашкодь!».

Головним аргументом прибічників того, щоб запровадити єдиний ступінь доктора філософії, є все те ж саме: в Європі так! А отже блукають коридорами міністерства освіти й науки (та й інших владних структур) різні проєкти реформ, які передбачають прискорений прорив до Європи бодай у цій одній окремо взятій царині.

Але насамперед – в Європі (й у світі!) атестація науковців відбувається дуже по-різному, і якусь уніфікацію почали здійснювати лише у найостанніші роки. Та й вага диплома PhD дуже залежить від місця його видання (а в університетах країн «третього світу» дисертація може взагалі мати

вому зростанню прямо закладено в Болонську декларацію!). Якщо сьогодні Україна форсовано перейде до однорівневої системи атестації з «докторами філософії», для багатьох дисциплін це означатиме лише дальше розмивання фахових критеріїв і втрату мотивації до наукової праці.

Зауважу й те, що другий, вищий щодо «доктора філософії», науковий ступінь (підкреслюю – саме науковий ступінь, звання ж професора стосується не лише наукових заслуг, але й адміністративної позиції) або існував у багатьох країнах віддавна («доктор-габіль» у Німеччині, «доктор габілітовани» у Польщі), або ж активно здобуває громадянство в останні десятиліття («доктор наук» у багатьох університетах Великої Британії та США, «гран-доктор» у Франції та Бельгії). Хоча при цьому можна бути ефективним науковцем і працювати на високооплачуваній позиції у якійсь Бел Лабораторізі узагалі без ступеня (вже були випадки, коли й нобелівськими лауреатами ставали не-доктори).

купованих дисертацій. І, безумовно, зробивши дипломи «персоніфікованими»: має бути вказано заклад, який надав ступінь кандидата чи доктора. І якщо неформальна «вага» різних дипломів виявиться при цьому різною – в тому немає біди. А ось критерії до вчених рад мають бути однакові й вельми жорсткі.

І нарешті, слід пам'ятати про ще одну обставину. В Україні з її академічною системою організації науки членство в НАН або в одній із п'яти державних «галузових» академій фактично не є тільки належністю до почесної наукової асоціації (на кшталт Національної академії наук США чи Лондонського Королівського товариства – можна проводити приблизну аналогію між

цими шанованими асоціаціями й, наприклад, громадською Академією наук вищої школи України, членство в якій вважається престижним, але не передбачає щомісячних чималих за українськими мірками бюджетних виплат). Натомість де-факто членство в державних академіях так само є частиною системи атестації науковців, породжуючи відчутні додаткові права та пільги. І то коли авторитет академіка НАН вдалося в основному зберегти, то «наукова вага» дипломів академії педнаук, правових наук, аграрних наук, медичних наук і мистецтв віддавна викликає обгрунтовані сумніви: адже часто вони є пошануванням не так реальних наукових здобутків, як адміністративної позиції відповідного «ака-

деміка» чи «членкора» (не говорю вже про те, що серед членів «галузових» академій трапляються люди і без наукових ступенів, і взагалі без високої освіти). А тому дедалі частіше лунають пропозиції перевести «галузові» академії в статус громадських, а їхні наукові установи розподілити між НАН, університетами й відповідними відомствами.

На цьому тлі реформа системи атестації науковців ніяк не буде для нашої науки першочерговою. Значно важливіше, щоб українська наука насправді стала державним пріоритетом, а владні еліти нарешті зрозуміли: наука є не лише споживачем обмежених державних ресурсів. Лишень на основі сучасної науки мож-

ливий прорив до сучасної економіки знань. І достатнього рівня інтелігентності суспільства без тієї ж науки з високою освітою аж ніяк не утримати.

А коли держава далі виділяє на науку 0,4% свого ВВП (проти 2,7% у США і 2% у країнах ЄС – не кажу вже про те, що й ВВП там у тисячі разів більший!), коли сукупний бюджет НАН України з її 39 тисячами працівників дорівнює бюджетові київського «Динамо» й донецького «Шахтаря», коли науковців в Україні вже у 9 разів менше, ніж держслужбовців, у 5 разів менше, ніж міліціонерів, у 3 рази менше, ніж військовиків – питання про те, як перейменувати наших кандидатів і докторів наук, насправді аж ніяк не належить до першочергових. □

Потьомкінська євроінтеграція

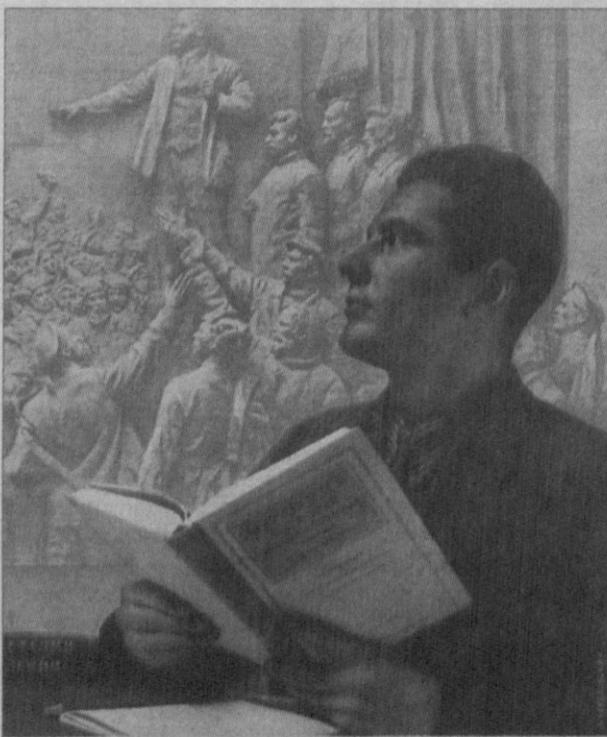
Григорій Грабович

Теми, яким присвячено вміщену тут добірку, – зокрема питання етичного кодексу для наукового середовища (що за нормальних обставин мав би існувати в ньому вже давно – але не всі обставини й не всі середовища нормальні), а також питання атестацій, звань і взагалі наукових стандартів за-слуговують ретельного громадського обговорення. Річ, щоправда, дещо утопічна, – бо де воно, оте громадянське суспільство, в межах якого ця дискусія мала би розгортатися? Якщо українське суспільство тільки починає усвідомлювати свою політичну силу, робить тільки перші кроки до народовладдя, тобто демократії, то чи готове воно – вже тепер – дбати про перспективу, про те, які плоди дадуть уже чинні, але ще не осмислені процеси та рішення? Процеси, до речі, запущені, а рішення роблені переважно за вчорашніми навиками і рецептами і руками вчорашніх кадрів. Проте мовлення, озвучування позиції, і де треба – протесту, вже є першим виявом суспільної дії і фактичним (не лише символічним) ствердженням того очікуваного, ближчого до нормального ладу.

Бачачи нагальну потребу обговорити цей комплекс питань, я планував зробити це у слушний час (саме готую у видавництві «Критика» книжку есеїв «Наука, антинаука, містифікації» й у вступі до неї торкаюся питання взаємодії науки та різних її заперечень). Проте поява відкритого листа професора Миколи Дробнохода (за дорученням Президії Академії наук вищої школи України) до президента Ющенка, а ще вміщуваний тут допис на цю тему доктора фізико-математичних наук, відомого літератора й частого автора «Критики» Максима Стріхи, спонукали мене до оперативнішого, хай і тематично дещо звуженого відгуку.

На самому початку мушу сказати, що я багато в чому не згоден із тим, що кажуть доктори Дробноход і Стріха, а з двома їхніми твердженнями, які, власне, є центральними в їхній аргументації, – що український ступінь «кандидата наук» «рівноправний» із західним PhD або є його еквівалентом і що питання

атестації науковців не є першочерговим для української науки – я не згоден категорично. Питання стандартів, на якому будуються всі дальші як роздуми, так і дії та рішення щодо наукових звань і ступенів, є фундаментальним для здоров'я науки; нехтувати їх або розв'язувати волюнтаристськими,

ИЗУЧАЙТЕ ВЕЛИКИЙ ПУТЬ ПАРТИИ ЛЕНИНА-СТАЛИНА!

«Вивчайте великий шлях партій Леніна-Сталіна!»
Плакат роботи Бориса Березовського, присвячений
перевиданню «Короткого курсу історії ВКП(б)»

суто адміністративними чи бюрократичними фокусами є щонайменше (повторюю вислів доктора Стріхи) безвідповідально, – бо для науки попросту згубно.

Болонський процес – на поверхні й дещо глибше

Чи не основним контекстом для цього комплексу питань є Болонський процес – і не лише контекстом, але й каталізатором і якоюсь невидимою та владною рукою – нібито (за Адамом Смітом) саморегульованого, розумного і благодійного ринку. Про Болонський процес писали й пишуть багато: в українському інтернеті на час написання

цієї статті пошук за відповідними гаслами (Болонський процес і Україна) показує 178 тисяч (!) сторінок; в англійському набігато більше: і тут є й офіційні описи, й коментарі, хоча присутньої критики небагато, більше нескінченного пережовування відомого та поверхового (адже інтернет – це радше звалище, ніж каталог чи бібліографія), й величезна кількість бюрократичного блефу, який навіть виразне відчуття про віртуальну і кон'юнктуру присутності державного істеблішменту, який той процес тепер в Україні насаджує. Але існує також і чимало фахової літератури (переважно англійської – адже процеси глобалізації мають свою мовну логіку) з питань вищої освіти: «Higher Education», «Higher Education in Europe», «European Journal of Education», «Russian Education and Society», «European Educational Research Journal», або й такі професійні журнали на кшталт «Anthropology Today», на сторінках яких питання Болонського процесу має постійне і професійне висвітлення. Втім, серед багатьох статей про перебіг цього процесу в різних країнах Європи й на тлі чималої уваги до Росії України майже не видно. Що гірше, не видно, щоб цей європейський і

взагалі західний дискурс і досвід щодо майбутнього вищої освіти в Європі звучав в українському державному, науковому й освітянському контекстах. До цієї самомаргіналізації, нашого аж надто рідного ізоляціонізму, ще повернемося.

Болонський процес – це в основному мета-настанова, а потім низка домовлень (не так між державами, як між мегаінституціями та бюрократіями) про конкретні дії задля встановлення уніфікованого європейського науково-освітянського простору, в якому звання, кредити за навчання, курси, залікові одиниці тощо стають легко «конвертовними» або взагалі спільними

(як оте сакраментальне євро), щоби студенти, викладачі та наукові працівники могли вільно пересуватися, навчатися, знаходити працю тощо в різних країнах цього спільного ринку-простору. Центральною тезою для цього спільного простору є запровадження двоциклової системи вищої освіти й одночасно звань – на підставі, власне кажучи, англо-американського розрізнення нижчого циклу (undergraduate studies, який завершується бакалавром) і вищого циклу, власне наукової освіти (graduate studies, який завершується докторатом, PhD, а першим етапом якого є магістерієм). Україна та Росія, які формально пристали до Болонського процесу, найбільше проблем мають із тим PhD. Бо советська система встановила два звання – кандидата наук і доктора наук, і заковика в тому, як їх скорелювати з отим одним PhD (що його формально перекладають як «доктор філософії», але який на Заході також охоплює «доктора наук» – у кожному разі, це найвищий науковий ступінь, який завершує довготривалу студію). Справу дещо ускладнює німецька (і побазована на ній польська) традиція «габілітації», «доктора габілітованого», тобто додаткового відзначення, звичайно за чергову наукову працю, після якого вчений може стати професором. В нецентралізованих країнах Заходу, де професора призначає не міністр освіти, а університет, його рада, ту саму функцію виконує підвищення до статусу професора (в Америці воно завершується процесом tenure, довільного контракту), що зазвичай також пов'язане із належними науковими досягненнями (другою книжкою тощо). Говорити про якусь суттєву наукову різницю між «доктором габілітованим» із Німеччини чи Польщі і професором із PhD, який має tenure в такому університеті, як Гарвард, Єйл або МІТ – підстави немає; це схоластичні або радше школярські ігри. Так само безпредметні розмови про різниці між «доктором філософії» (PhD) і «доктором наук» (DSci), перевагами «doctorat d'État» над PhD тощо. Ті, хто знаються на справі, занурені в науку, такими спекуляціями не займаються – передусім, мабуть, тому, що в світі справжньої науки (не кажу тут про сонні американські провінційні коледжі, ані про наші Авгієві стайні із симулякрами